

Csizmadia Ervin

Van-e előzménye, s ha igen, milyen a mai illiberalizmusnak?

*A liberális korszak meghaladási kísérlete
Magyarországon a két háború között*

Az illiberális rendszerről sokan elmondták már a véleményüket, de kevesen foglalkoznak azzal, hogy milyen esetleges átfedések lehetne a mai korszak és egy korábbi korszak jobboldali politikai gondolkodásmódja között. Csizmadia Ervin egy két háború közötti gondolkodó, Makkai János pályáját hívja segítségül.

info@meltanyossag.hu

www.meltanyossag.hu

0630-311-1701

1149 NAGY LAJOS KIRÁLY ÚT 167. II. 23.

Amióta Orbán Viktor 2014-ben, Tuszánfördőn (az illiberális állam bevezetésének szükségességéről) elmondta [híres beszédét](#), az óta a nemzetközi és a hazai közvélemény nem csekély része evidenciának tekinti, hogy Magyarországon nem csak illiberális állam, hanem [illiberális demokrácia](#) jött létre. Erről az újfajta demokráciáról az elmúlt hét évben rengeteg feldolgozás született, s ezek közül a legtöbb az új rendszert már nem is demokráciának, hanem a demokrácia és a diktatúra között elhelyezkedő „[köztes rendszernek](#)” nevezi. Ebből kiindulva pedig sokan a [megdöntését](#) tartják feladatnak.

Ebben az írásban nem cél, hogy a mai rendszer egy újabb leírását adjuk, hanem az, hogy felhívjuk a figyelmet egy fontos, és a legtöbb elemző által mellőzött körülményre, nevezetesen arra, hogy a mai illiberális szisztéma ideológiai megalapozásához hasonlóval a magyar politikatörténetben már találkozhattunk. Egy illiberális rendszer megalapozásához ugyanis már az 1930-as években is a liberalizmus sajátos – mondhatni radikális kritikai – értelmezésén keresztül vezetett az út. Az orbánizmus értelmezése szempontjából tehát hasznunkra lehet, ha kicsit behatóbban megismerkedünk azzal, hogy a két háború közötti korszak fiatal jobboldali elitje milyen szemlélettel és érvekkel kritizálta korának liberális örökségét.

Természetesen a mai kor nagyon más, mint az akkori. Semmi olyat nem állítunk, hogy az akkori és a mai korszak liberalizmus értelmezése azonos tőről fakadna, vagy az akkori gondolkodásmód ma „egy az egyben” megismétlődne. Azt azonban igen, hogy a két szemléletmódnak vannak átfedései.

Az írás végén röviden kitérünk Orbán Viktor liberalizmusképére (főképpen az írás elején említett Orbán-beszéd kapcsán), de az elemzés nagy részében az 1930-as évek liberalizmus-kritikája áll a középpontban.

A két háború közti jobboldal alapgondolkodója és egy nem liberális magyar demokrácia alapvetése

De még ez a meghatározás is pontatlan. Nincs olyan szándékunk ugyanis, hogy egy egész korszak és az egész korabeli jobboldal felfogását rekonstruáljuk. A két háború közötti előtörténetet egyetlen szereplő, Makkai János munkássága alapján mutatjuk be. Makkai a ma olvasója számára majdhogynem ismeretlen. Hiába volt korának kiemelkedően tehetséges írója, újságírója és – nyugodtan mondhatjuk – tudós politológusa, neve elfelejtődött. Talán azért is, mert 1935-ben induló politikai pályafutása bővelkedik negatív momentumokban – gondoljunk csak a 2. zsidótörvény parlamenti előterjesztésére. Makkai a két háború közötti korszak rendkívül ellentmondásos, ugyanakkor – gondolatai révén – [megkerülhetetlen szereplője](#). Ráadásul munkáiban bőségesen és célirányosan foglalkozik a liberális korszakkal és egész gondolatrendszere az attól való elhatárolódásra és egy attól merőben eltérő társadalom kiépítésére fókuszál.

Az első, amit meg kell említeni, hogy ő is (Orbánhoz hasonlóan) úgy ítéli meg: a liberalizmus megbukott, eljátszotta történelmi szerepét. A liberalizmus bukása döntően három ok miatt következett be:

1. Elveszítette tekintélyét; 2. Képtelen a társadalom tagjai számára követhető normákat nyújtani; 3. Nem tud megfelelő anyagi javakat, egzisztenciális emelkedést szolgáltatni az embereknek. Korai [könyvében](#) meg is fogalmazza: "virulens kapitalizmus nélkül nincs egységes demokrácia". Ez a megállapítás kísértetiesen emlékeztet [Friedrich A. Hayek gondolatára](#) 1944-ből, miszerint "az egyetlen dolog, amit egy modern demokrácia nem képes összeomlás nélkül elviselni, az az, ha békeidőben kell lényeges mértékben csökkenteni az életszínvonalat, vagy ha hosszú távon stagnálásra vannak ítélve a gazdasági feltételek".

Márpedig a világháború után nemhogy nem javultak, de határozottan romlottak az életfeltételek, ilyen kiindulópontból pedig – vélte Makkai – lehetetlen fenntartani a liberális demokráciát. A polgári demokrácia a világháború időszakára elérte küldetésének csúcsát, fejlődésének végső szakaszát, de utolsó időszakában intézményei megromlottak. "A polgári demokrácia valamikor azért jött a földre, hogy politikailag megvalósítsa a testvériség, egyenlőség, szabadság jelszavát, a liberális kapitalizmus pedig azért, hogy korlátlan lehetőséget adjon arra, hogy a legmegfelelőbb társadalmak gazdasági téren korlát nélkül működhessenek, a gazdasági harcban erősebb ember tehát uralmába vehesse a Föld javait". Az a fejlődési dinamika azonban, amely korábban jellemezte a liberális kapitalizmust és demokráciát, megállott; a szabad verseny és a gazdasági harc nem az egyenlőség, hanem a nyomor felé vitte az emberiséget.

Makkai a korabeli helyzetet a feudalizmushoz hasonlítja; ahogyan a feudalizmus intézményei is kiürültek és vezető osztályai oligarchizálódtak, úgy hasonló történik most is, hiszen "a demokráciából és a liberalizmusból új oligarchia született a Földre". S az analógiát tovább is veszi; ahogyan a középkor végén, úgy a két háború között is az államnak kell letörnie az oligarchiák hatalmát és felépíteni egy új rendet a romok helyén. Ezt az analógiát végül azzal fejezi be, hogy mindkét korszakban a nép fordul az államhoz és az állam segítségével próbálja megszüntetni a kapitalizmus és a demokrácia "eltorzult kinövéseit".

Amire itt érdemes felfigyelnünk, hogy Makkai – ellentétben más konzervatív gondolkodókkal – nem eszményíti a középkort, pontosabban nem a középkori társadalmi fejlődés belső mechanizmusa izgatja, hanem az a periódus, amikor a fejlődés eltorzul, megbicsaklik, a népi követelményekkel ellentétessé válik. Valójában az átmenet kérdései érdeklik; ahhoz keres történeti érveket, hogy hogyan lehet egy rossz ("népellenes") hatalmat és egy rossz berendezkedést egy jóval és hatékonytal felváltani.

A dualizmus liberalizmusa, mint zsákutcának tekintett örökség

De természetesen Makkai "történetfilozófiája" nem merül ki a demokrácia és a kapitalizmus általános bírálatában. Elemzései igazán ott válnak érdekessé, amikor a magyar történelmi fejlődés

– Bibóhoz hasonlóan – zsákutcásnak tekintett utolsó nagy periódusáról, a dualizmusról beszél.

A dualizmus (1867-1918) időszakát nem akarta vagy tudta elemezni sem az a nemzedék, amely 1918-ban, a történeti Magyarország összeomlásával; se az, amely 1919 augusztusa után az ellenforradalommal jutott hatalomra. A '20-as évek Magyarországon más feladatok (Magyarország szanálása és visszakapcsolása Európába) voltak a napirenden. Annak a kérdéskörnek a feltárására, hogy mi okozta a katasztrófát 1918-ban, majd milyen tényezők tették lehetővé a "régi rendszer" továbbélését a '20-as években csak a '30-as évek "nagy generációja" vállalkozott.

Makkai sem azért fordult a történeti Magyarország problémái felé, mert történészként vagy történetfilozófusként érdekelte a téma. Hanem azért, mert – önmagát reálpolitikusnak gondolva – igyekezett megfejteni az egész történeti jelenségkomplexum titkát, továbbá, mert el akarta kerülni, hogy a történelem még egyszer ismétlje magát. A logika nála tulajdonképpen egyszerű: ha a kiegyezés korának deformált társadalmi struktúrája és politikai rendszere felbomlásba vitte az egész konstrukciót; akkor egy, a liberális korszak restaurálására építő rendszere nem jelent megoldást. Ezért az új nemzedék tehetséges képviselőinek kíméletlenül le kell leplezniük a múltat, rá kell mutatniuk azokra a torzulásokra, amelyeket minden erővel el kell kerülni. És még valamit kell tenniük:

meg kell keresniük a tiszta forrást, azt a mégiscsak föllelhető kiindulási pontot, ahonnét a reformáló szellemnek el lehet rugaszkodnia. Ez a pont Széchenyi és életműve volt.

Makkai múlt-értelmezése két fundamentális tételre épült. 1. Lényegében mindent meg kell változtatni a liberális korszak zsákutcás fejlődéséből; 2. Magyarország mindig szoros interakcióban volt Európával, mégsem sikerült az európai minták és normák belsővé tétele. Azaz a "nyugatkövetésben" is bekövetkezett egy súlyos torzulás. Makkai Európa-felfogását nem értenénk meg a dualizmus Nyugat-felfogásának általa adott kritikája nélkül. Három területen gyakorolt erőteljes kiegyezés-kritikát. Az első a mintaátvétel-mintakövetés, a második a politikai berendezkedés, a harmadik pedig a társadalmi viszonyok és következmények problematikája. Most csak a Magyarország nemzetközi beágyazódására vonatkozó nézeteit taglalom; a másik kettőt a későbbi fejezetekben ismertetem.

A mintakövetés kérdését Makkai lényegesnek tartja, de – nem lévén profi történész – nem tudja kellő mélységben megvilágítani. A mintaátvételt Makkai természetesnek tekinti. Az internacionális tájékozódásmódot a magyarság egyik alapvető orientációjának tartja, megállapítja, létezik egy ezzel ellentétes "ázsiai faji lelkünk" is. Előtte is ismert volt a magyar értelmiség reformkori angolszász (de főként amerikai) orientációja. De ahogyan Szekfű Gyula is [megjegyezte](#) a Három nemzedékben: egyedül Anglia tudott következetesen liberális lenni,

mert kormányközpontú állam, míg a kontinentális államok vagy monarchiák története krízisek láncolata, úgy Makkai kiindulópontja is ez. A magyar liberális elit adaptálni kívánta a nyugati eszméket és intézményeket, de a sikeres mintakövetéshez hiányzott a kor színvonalán álló társadalom. Ez a szempont persze nem új, hiszem az 1840-es évek konzervatív kritikájában (Dessewffy, Széchenyi) vagy a konzervatív liberalizmusban (Kemény Zsigmond) benne van. Tulajdonképpen "a társadalom kimarad az egészből" gondolatáról van szó, de ezúttal nem ideológiai felhangokkal, hanem társadalomstrukturális okokat említve.

Makkai a magyar dualizmus fő problémáját abban látja, hogy alapjaiban tér el a hazai társadalomszerkezet kapitalista átalakulása a nyugat-európaiétól, ahol a társadalomszerkezet már a kapitalizmus előtt átalakult és nivellálódott. A polgári demokrácia korszakában építeni tudtak erre az előzményre, szemben Magyarországgal, ahol nagy társadalmi dezintegrálódás kíséretében történt a kapitalizmus kiépülése: a liberális elvek kétségkívül jelentkeztek, de nem volt egy olyan közeg, amelyiknek elegendő ideje és alkalma lett volna, hogy adaptálódjék a liberális versenykörülmények közé. Ez az a bizonyos tehertétel, amit Bibó István a társadalmi felszabadulás folyamatának elmaradásaként, a társadalom rendi hierarchiájának továbbéléseként ír le; más szerzők pedig "színlelt" kapitalizmusként. Ifj. Leopold Lajos például 1917-ben azt [írja](#): "vannak oly államok is, amelyek összetévesztésig hasonlítanak ugyan a tőkés-rendben termelőkhöz,

csak hogy mégsem termelnek kapitalisztikusan s ha a jogi kategória kifejlődött is bennük, üres és idegen marad és gazdasági gyökere alig van".

A '30-as években Makkai még nincs azon a felkészültségi szinten, hogy a dualizmus egész rendszerét afféle – mai szóval – globális nézőpontból vegye szemügyre. A háború utáni Európa című könyvében (amelyben a legtöbbet foglalkozik a liberalizmus korával és mulasztásaival) sem jut el a mintaadó és a mintaátvevő országok strukturális szerepének vizsgálatához. Nem érzékeli, hogy a sikertelenné tűnő kiegyezéskori politika mégiscsak a világgazdasági folyamatokhoz kapcsolta Magyarországot és beindította a modernizációs folyamatot. Makkai a nagy (mintaadó) és a kis (mintakövető) országok viszonyát leegyszerűsíti a monarchiára, illetve annak bizonyítására, hogy az egész rendszer – ismét Bibóhoz hasonló szó – hamis és hazug volt. Hazug, mert hamis illúziókat táplált a magyarságban a szabadság fogalmát illetően. A korszak liberális kormányai és politikusainak szemében "szabadság az, ha a városi elemek gyülekezési és politikai szabadságot élveznek, de hárommillió magyar paraszt föld és gazdasági lehetőségek hiányában az emberi nível alatt vegetálhat".

A liberális korszaknak két fő bűne van tehát. Egyfelől a liberális elvek felületesebb lefordítása, pontosabban a magyar viszonyokkal nem kompatibilis alkalmazása (lásd például a szabadság fogalmát); másfelől a liberális gyakorlat (az

intézmények világa) végtelen lassú, merevsége. Azaz egy olyan közjogi szisztéma, amely ahelyett, hogy segítené az elveknek a magyar gyakorlatba való átvitelét, inkább akadályozza, doktrinerré teszi azt. A dualizmus azért volt számára "átkos", mert túlságosan párturalmi rendszer volt, amely szociális reformmunkára teljesen képtelen. De mielőtt áttérnénk a dualizmus politikai berendezkedésének Makkai által adott bírálatára, meg kell említenünk azt a felvetését, hogy a mintakövetésnek lehetnek előnyei is. 1936. május 8-i parlamenti beszédében azt mondja: Magyarország annak köszönheti fennállását, hogy a korszerű eszméket – a magyar viszonyokhoz asszimilálva – mindig átvette. De az előny csak akkor van meg, ha működik az asszimilálás is. E megjegyzés egyértelműen arra utal: Makkai és nemzedéke úgy véli, a magyar történelem legfényesebb lapjaiba illően ők lesznek azok, akik a mintaátvétel és asszimilálás – a reformkor előtt létező – egységét helyreállítják. Mindezzel jelzi, rendkívül ambivalens a viszonya a reformkorhoz is.

A nyugati liberalizmus és a magyar parlamentarizmus meghaladandó öröksége

Láthatjuk, hogy klasszikus 19. századi konfliktus fogalmazódik itt meg, ha tetszik: liberálisok és fontolva haladók között. S mint ahogy a reformkorban sem az volt a kérdés, hogy a Nyugattal vagy a Nyugat ellenében, hanem az, hogy *milyen tempóban*,

menetrendben és a magyar viszonyokhoz igazítva – 1936-ban is ez a dilemma jelentkezett újból. Makkai azért utasítja el az 1867 utáni korszakot, mert ekkor csökkent "nagyértékben" a magyar középkornak és újkornak az az asszimilációs képessége, amely "módját ejtette annak, hogy Magyarország külföldi nagy intézményeket magyarrá alakíthasson át". Azt az elviekben adódó előnyt tehát, amely "megóv bizonyos veszélyektől és lehetővé teszi, hogy azokat az eredményeket, amelyeket Nyugat-Európa egy-egy rendszer kitermelésével elér, mi kellő leszűréssel és tapasztalatokkal vehessük át" – az 1867 utáni Magyarország nem használta ki. Ez hasonló felfogás, mint Bibóé. Az utóbbi szerint "A múlt század második felének magyar társadalma pedig a feudalizmusból éppen kibontakozni kezdett, ezen a fokon megrekedt, tehát egy szűken és részlegesen asszimiláló társadalom volt". És abban is közel áll a két szerző álláspontja, hogy a gyér asszimiláció sem az egész közösséghez, hanem egyes kasztokhoz és csoportokhoz történt.

A dualizmusnak e sajátos mintaátvétellel épülő időszakát a politikai berendezkedés és intézményrendszer állandósága és mozdíthatatlansága támasztotta alá. Ezt nevezte már a korabeli zsargon is közjogi szisztémának, amelynek lényege e kiegyezéssel létrejött államjogi konstrukció fenntartása. Ez a közjogi berendezkedés mindenekelőtt a pártrendszert deformálta. Ha ugyanis megkérdőjelezhetetlen a rendszer alapjelleget, az Osztrák-Magyar Monarchiának a fenntartása,

akkor olyan pártok kellene, amelyek erre az alapkövetelményre épülnek. A dualizmusban persze voltak '67-es alapon álló ellenzéki pártok is; de a fő törésvonal a rendszer fennmaradását – kis megszakítással – menedzselő Szabadelvű és a dualizmus alapjait is erősen opponáló Függetlenségi Párt között húzódik. Bibó hamis realistákról (a status quo fennmaradásához minden körülmények között ragaszkodókról) és túlfeszült lényeglátókról [beszél](#). Bibó előtt egy évtizeddel Makkai "mindenáron való kormánypártiságról" és "szenvedélyekből táplálkozó ellenzékiiségről" ír. E két egymásnak feszülő tényező természetesen nem hasonlított például az angolszász kétpártrendszerre (domináns pártrendszer volt). A különbség kézzelfogható, hiszen Nyugat-Európában a pártok világnézeti, amelyek "egészséges módon váltogatták egymást a hatalomban és bizonyos mértékig egymáshoz csiszolódtak, mert a realitásokból, a felelősségből, a lehetőségekből, a kormányzásból a feleknek egyaránt módjuk volt tapasztalatot szerezni". A magyar parlamentarizmus azonban csak örök kormánypártokat és örök ellenzékieket ismert, ahol mind a két fél monológokat mondott, miközben "a kormánypártiság gyakran egyre inkább szolgálékúságba süllyedt, az ellenzékiiség pedig egyre inkább irreális és romantikus játékká alakult át". Makkai két problémát lát ebben a nyugat-európaítól merőben eltérő, ráadásul a magyar belső követelményeknek sem megfelelő helyzetben. Az egyik, hogy voltaképpen nem is pártok jöttek itt létre,

hanem egymással szembefeszülő közjogi alakzatok. Ezáltal a liberális korszaknak egy fontos nyugati vívmánya, nevezetesen a világnézeti tisztázódás (egyáltalán a frontok megszerveződése) is elmaradt. A másik pedig az, hogy a közjogi (és gyűlölködésig menő) harcok éppen hogy nem segítették megoldódni a magyarság nagy problémáit.

Makkai egy további teherátvitelét is megállapította a világnézeti alapozottság híján való dualizmus kori pártrendszereknek. Ez pedig a politikus, mint egyéniség felértékelődése az elvek rovására. Ez megint csak az angoltól vagy a franciától eltérő vonás: "a közéleti atmoszférát igen sokszor nem az elvi ellentétek élessége, hanem a vezető politikusok dinamikája szabja meg". Érdekes azonban, hogy itt Makkai meglepszik azzal a magyarázattal, hogy "individuális nép vagyunk", és nem keres komolyabb választ e jelenség értelmezésére. Ám valószínűleg ez nem a véletlen műve: a politikus személyiségjegyeire építő politikai közélet Nyugat-Európában is a múlt század közepétől formálódott ki. Makkai nem vette észre, hogy elvi identitásra csak komoly társadalmi szervezettségű tömegpártok tehetnek szert, ellenben a kiegyezés korszakában ilyen pártok Magyarországon nem voltak. A nagy politikai személyiségek azért képviselték a pártverseny dinamikáját, mert a liberális korszak egyetlen pártja sem rendelkezett másfajta (szervezeti vagy ideológiai) erőforrással.

Persze azért Makkai is tudta azt, hogy egy olyan korszakban, mint a dualizmus (s amelyről ő maga is megállapította,

hogyan egy közjogi konstrukció stabilizálására épül) csak bizonyos típusú pártok és kormányzati modell alakulhat ki. Az okot az alkotmányos fejlődés sajátos magyar válfajában találja meg. Nevezetesen az uralkodó személyében és különleges jogosítványában. "Aki nem látja be – írja –, hogy 1867-től 1914-ig egyetlen magyar királyi kormány volt, amely alulról bukott meg, 1905-ben a koalíciós választásokon, az homokba dugja a fejét és a tényekről nem vesz tudomást. Az összes kormányainkat a király bölcsessége bocsátotta el annak idején és ő hozta az újabb uralkodó rendszereket, aminek következtében Magyarországon a politikai váltógazdálkodás nem fejlődhetett ki 70 éven keresztül". Ezt a körülményt Makkai azért tartja szerencsétlennek, mert akkor még "megvoltak a szociológiai okok és lehetőségek arra, hogy a polgári társadalom valóban pártokat alapíthasson, individuális módon éljen és a maga véleményét a gazdasági és szociológiai problémákkal szemben nyíltan kifejtse".

Ez az érvelés azonban ellentmondásban van Makkainak azzal a korábban idézett véleményével, miszerint a nyugatias életforma átvételekor nem volt Magyarországon a kor színvonalán álló társadalom. A váltógazdálkodás-hiány tehát abból a hatalmi felismerésből is táplálkozott (a közjogi status quo fenntartásának követelményén túl), hogy a társadalmat csak felülről lehet szervezni és nem lehet kitenni a váltógazdálkodás hullámainak. Gyakorlatilag a sajátos magyar körülményekből fakadó államközpontúságról van szó, amelyet Balla Antal,

a magyar liberalizmus történetének monográfusa is kimutatott 1926-ban írott könyvében. Sokakkal egybehangzó véleménye szerint a felülről organizált pártverseny és politikai rendszer oka abban a tényben keresendő, hogy a magyar társadalom atomizált, szervezetlen és semminemű kompakt egység nincs benne. Azt a Makkai által (és például Bibó által is) sokszor felvetett problémát, hogy a magyar társadalom kiegyensúlyozatlan, nem a társadalom maga, hanem az állam (a liberális állam) próbálta, nem kis mértékben mesterséges eszközökkel megoldani.

Visszajutottunk tehát – bár más oldalról – a politikai közösség gondolatához, s meg kell állapítanunk: nyugati típusú, egységes, félelmi pszichózissal nem terhelt politikai társadalom nem létezett Magyarországon. Makkai azonban úgy vélte: ha akkor, amikor Nyugat-Európában virult a liberális demokrácia, Magyarországon (Tisza Kálmántól) mégis csak párt-totalitás lehetett, akkor a két háború között (a diktatúrák és autoriter rendszerek korában) már nem is célszerű használni a régi liberális-demokratikus pártszisztémát.

Míg a mintaátvétel és a politikai rendszer kapcsán azt mondhatjuk, hogy véleménye – bár összességében negatív volt – tartalmazott "engedményeket"; a leglesújtóbb véleménnyel volt a társadalmi állapotok és következmények tekintetében.

Először is azért, mert a magyar társadalom a liberális politika időszakában „elnemzetietlenedett”.

Ez a gondolat egyáltalán nem újszerű és meglepő, hogy Makkai tudomást sem vesz azokról a szerzőkről (például a liberális Beksics Gusztávról), akik az 1890-es évektől kezdődően a nemzeti elv erősítésének szükségességét hangoztatják a liberalizmus rovására. Makkai számára azonban a liberális korszak nagy kompakt egész, s messze nem fordít elegendő figyelmet a belső csatározásokra. Így például írásaiban nincs nyoma annak, hogy a két háború közötti keresztény nemzeti irányzatok szellemi-ideológiai elődeit azonosítaná, programjaikat és ténykedésüket elemezné. Ehelyett általában elnemzetietlenedőnek minősíti az egész időszakot, azt sugallva ezáltal, hogy ő és nemzedéke szembesült először azzal a kihívással, hogy nacionalista politikai irányt kell venni.

A kettős társadalom és a deformált európaizálódás

Ne felejtsük el: Trianon sokkja Makkait épp így fogságában tartja, mint az idősebb politikusnemzedéket. Az ő számára is alapkérdés: miért következett be az ország megcsonkítása? Erre a kérdésre pedig azt a választ adja: döntően az elhibázott nemzetiségi politika miatt. Ez a politika – írja – két vonatkozásban is bűnös volt. Általában a nemzetiségek irányában; illetve az egyes nemzetiségek felé. "A kiegyezési korszak legnagyobb mulasztása az, hogy a magyarság és a nemzetiségek között semmiféle konkrét és rendezett viszony nem tudott kifejlődni..."

A magyar társadalom úgyszólván semmi különbséget nem tett nemzetiségek és nemzetiségek között". Nem tudta például világosan megkülönböztetni a szláv népek (tótok, horvátok, vendek, rutének stb.) valamint a szerbek és románok államon belüli helyzetét. Makkai azzal vádolja a dualizmust, felszínes sovinizmusával lemondott arról, hogy nemzetiségeit a népoktatáson és az általános hadkötelezettségen túl is "foglalkoztassa". Megelégedett azzal, hogy "tűrhető magyar állampolgárokat" neveljen belőlük és – magyarrá tegye őket. "Mi nem hisszük azt, hogy ha nincs is világháború, a történelmi Magyarország lakosságát teljesen magyarrá lehetett volna tenni és nem hisszük azt sem, hogy a harmincmillió magyar ábrándja megvalósítható lett volna; ellenben hisszük azt, hogy a világháború elvesztése ellenére megtarthattuk volna a magyar állam keretein és határai belül nemzetiségeink egy részét egy megfelelő nemzetiségi politika idejében való alkalmazásával".

Makkai János valójában korának ama felfogását hangoztatja itt, hogy az előző korszak minden intézménye, eljárása, osztálya és rétege elvetendő, ami formális vagy informális hatalmi szerepet játszott a kiegyezés után. Az informális hatalmi szerep legalább annyira fontos, mint a formális, hiszen a reformjobboldal harca kétfrontos a '30-as évek közepétől: egyfelől a hivatalos-intézményesült hatalmi világ ellen (ezt könnyebbnek látszott megtörni); másfelől a kevésbé látható, rejtett érdekkörök (sokszor a zsidósággal azonosított), hálózatok ellen.

Nagyon lényeges volt e harc történeti megalapozása, például azáltal, hogy a marxizmust és a kapitalizmust a dualizmus korától egymáshoz közelállónak nyilvánította. A két háború közötti keresztény nemzeti gondolatban egyértelmű a tőkés alapokon álló liberalizmus és a tőkeellenes marxizmus szövetségének azonosítása. Harcolni pedig azért kell ellenük (s a kormánynak 1935-36-tól azért kell új munkáspolitikát hirdetnie), mert ezen osztályok a régi (kiegyezési korszaknak megfelelő) értelemben nyugatosak, nem pedig úgy, ahogy ezt a "korszellem" megkívánja.

Makkai – Erdei Ferenc előtt jó néhány évvel – [bevezeti](#) a *kettős társadalom* fogalmát. Azzal vádolja az 1867 utáni időszak politikai elitjét, hogy örökül hagyta az utókorra a liberális (versenyképes) és a patriarchális (versenyképtelen) társadalom egymás melletti (alatti) rendjét. Az előbbi már megtanulta a gazdasági önállóságot és alkalmas a piaci versenyre, az utóbbi ellenben "még a középkorban él".¹⁰ Ez a kiegyensúlyozatlan társadalom Európában is egyedülálló, de egyedülálló volt évtizedekkel korábban is, csak az akkori kormányok nem néztek szembe ezzel a problémával.

A deformált és korlátozott európaizálódás történeti trendjeinek kimutatása azért fontos tehát Makkai számára, mert ezen az íven keresztül, tudja bemutatni: a '30-as évek meghirdetett reformjai nem rögtönzések, hanem felelős történeti, szociológiai, gazdasági tanulmányok tapasztalataiból levont következmények. A kiindulópontja az a láncolatba fűződő 1918 előtti liberális és 1919-

1931 közötti konzervatív kormányok egyike sem tudta – magyar történelmi értelemben – európai pályára állítani az országot. Természetesen mindegyik megpróbálkozott ezzel, de a legtöbbször azért bukott el, mert a külső mintát szolgálásban alkalmazta a kellesténél.

„Tizenöt évvel ezelőtt – írja az *Új magyar rendszer és Európa* című cikkében – a magyar ellenforradalmárok még alig ismerték fel azt az igazságot, hogy Magyarország nem sziget a népek tengerében és ilyenformán aligha léphet radikális új utakra, aligha foghat hozzá egy olyan életberendezkedéshez, amely merőben ellentétes az európai fogalmakkal, mert hiszen ahhoz túlságosan kicsiny nép és ország vagyunk, hogy mi mutassunk utat Európának és mi alakítsunk ki új életformákat először az európai népek között. Több ízben kifejtettük már ama nézetünket, hogy az 1920-as években a bennünket környező Európa úgyszólván minden téren ellentétes felfogásban élt az ellenforradalmi Magyarországgal”.

A jobboldal mai crédója: a rendszerváltó liberalizmus, mint újabb zsákutca

Végezetül nagyon rövid rátérünk Orbán Viktornak az írás elején jelzett 2014-es tusnádfürdői beszédére. Itt csupán annyit jegyzünk meg e beszéd előtörténeteként, hogy a miniszterelnök állandó témája az erdélyi helyszínen a világpolitikai horizont, illetve a Nyugat fejlődése. E beszédekből kirajzolódó tanulságokat [másutt már megfogalmaztuk](#),

most csak kifejezetten erre az egy beszédre koncentrálnak, és pedig azért, mert ebben jelöli ki a szónok a liberalizmussal kapcsolatos „új” gondolkodás alapkereteit.

Természetesen a szerző – eltérően Makkaitól – itt nem ad nagy történeti áttekintést, s egyáltalán nem tér ki a dualizmus korára. De annyiban hasonló a megközelítése, hogy az ő korát közvetlenül megelőző periódust vizsgálja, és abban találja meg saját kora negatív előzményeit. Makkai szempontjait láttuk. Orbán Viktor beszédéből az derül ki, hogy az 1990-2014 közötti korszakot a liberalizmus időszakának tekinti Magyarországon, azonban egyben a liberalizmus kudarcának is. A szónoklat hosszasan foglalkozik azzal, hogy a rendszerváltás utáni liberalizmus alkalmazásával hány válságot *nem* tudtak megoldani, de még megfelelőképpen kezelni sem. Az illiberális rendszer megalapozása tehát azzal a megközelítéssel történik, hogy az illiberális tulajdonképpen *szükségszerű*, mert a liberalizmus minden szempontból csődöt mondott.

Viszont – a közhiedelmekkel ellentétben – ebben a beszédben még nincs szó *rendszerszintű* illiberális újraindulásról, hanem csak illiberális *államról*. Ez persze szószálhasogatásnak tűnhet, de valójában mégsem az, hiszen Orbán Viktor gondolatmenetében itt még csak az államnak kell újfajta szerepfelfogásban fellépnie, és magára vállalnia azon feladatok megoldását, amelyeket a liberális állam nem tudott.

Érdemes megemlíteni azt is, hogy a szónok a liberalizmust nem en *bloc* veti el, hanem mint olyan ideológiát kívánja meghaladni, amely egykor nagyon is haladó volt, és sok progresszív alkotás fűződik hozzá.

viszont (mondja Orbán) a mai korban a liberalizmus már nem a fejlődés előmozdítója, hanem gátja. Ezért is kell helyébe egy másfajta államot állítani.

A beszéd egésze tehát messze nem olyan egyértelmű, mint amilyennek (a mai fejlemények ismeretében) retrospektíve tűnik. Mindenesetre annyit mondhatunk, hogy a 2014-es tusnádfürdői beszéd inkább egy első lépés a liberalizmus „leváltása” felé, s az azt követő hét évben alakult ki az a helyzet, amely már valóban emlékeztet Makkai korára. 2021 végén a liberalizmus egy kompakt kort és egy kompakt ideológiát jelöl Orbán Viktor és a Fidesz számára, amelyben nemigen találnak követni-, vagy elfogadni valót. Az egész rendszerváltás utáni kor jobboldali kritikáját egyébként az olvasó megtalálja Tellér Gyula 2014 tavaszán megjelent [tanulmányában](#), amely alapját nyújtotta a 2014-es tusnádfürdői beszédnek.

Befejezésképpen annyit állapíthatunk meg, hogy a liberalizmus régen és ma is meghaladandó rendszertípus a jobboldali gondolkodásban. Ebben a megközelítésben a dualizmus és a rendszerváltás utáni szűk tizenöt év, mint a liberalizmus kudarcra könyvelődik el a jobboldali tudatban, mint egy olyan korszak, amelyből lényegében *semmit* nem lehet tovább vinni.

Ez a következtetés különösen a rendszerváltás utáni új demokrácia szilárdságát illetően vet fel kérdéseket. Például azt, hogy vajon az 1990 utáni demokrácia elitjei és társadalma miért nem tudott olyan kibontakozást adni, amely kizárta volna a két háború közötti korszak „eltörülő típusú” liberalizmus-interpretációit.

Az tehát, hogy a Makkai-féle gondolati logika ismét megjelenhetett, nem pusztán Orbán Viktorról, hanem a magyar politikai fejlődés sajátos logikájáról is szól. Ennek feltárása azonban jóval komplexebb társadalom-, politika- és ideológia-történeti vizsgálatokat ró ránk, semmint annak megállapítása, hogy hibrid rendszerben élünk, és hogy a Fidesz populista párt.

